

8. OED = *Online Etymology Dictionary*. Retrieved from <http://www.etymonline.com>.

**Ю.В. Орлова, старший викладач
кафедри прикладної лінгвістики,
порівняльного мовознавства та перекладу
А.А. Зернецька, доктор філологічних наук, професор
декан факультету іноземної філології
НПУ імені М.П. Драгоманова**

**АРХЕТИПНО-СИМВОЛЬНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ
КОНЦЕПТУ *ВІК ЛЮДИНИ* У СВІДОМОСТІ НОСІЇВ
УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ**

Когнітивна лінгвістика досліджує концепти як одиниці свідомості людини за допомогою лінгвістичних методів, а їх зміст – через семантику мовних знаків (Н. Арутюнова, Ю. Апресян, В. Карасик, В. Левицький, Р. Павільоніс, З. Попова, Й. Стернін та ін.). *Актуальними* стають дослідження питань зіставлення мовних одиниць, у змісті яких акумульовано соціально і культурно значимий досвід кожного етносу (*лінгвокультурологічний підхід*) (А. Вежбицька, С. Воркачов, В. Воробйов, В. Колесов, Ю. Степанов, М. Скаб, Т. Радзієвська та ін.). Одним з таких соціокультурних феноменів є вік людини (далі – ВК) (Ф. Ар'єс, Р. Батлер, Д. Бромлей, Є. Головаха, Е. Еріксон, І. Кон, О. Кронік, М. Мід, Н. Смелзер, М. Стельмахович, З. Фройд та ін.), що і кваліфікується як відповідний лінгвокультурний концепт (далі – ЛК) (А. Бабаєва, Ван Венцьзюань, І. Калюжна, Н. Крючкова, Ф. Марзук, Н. Мелехова, Н. Попова, К. Токко та ін.). Останнім часом лінгвоконцептологи роблять припущення, що ЛК має архетипно-стереотипну структуру (А. Корольова, О. Селіванова, Н. Стефанова та ін.), яка може бути досліджена шляхом реконструкції як архетипних уявлень етносів про вік людини

(М. Алефіренко, Н. Коч, С. Кримський та ін.), так і сучасних стереотипних (А. Баранов, Є. Бартмінський, М. Шутова та ін.).

Метою даної розвідки є визначення архетипно-символьних ознак концепту ВІК ЛЮДИНИ, збережених у свідомості носіїв української, російської та англійської мов. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких *завдань*: сформулювати теоретичні положення, пов'язані з теорією архетипів; проаналізувати етимологію слів *вік, возраст, age* – імен концепту, їх синонімів, ключових лексем на позначення вікових періодів і осіб за віком в українській (далі – укр.), російській (далі – рос.) та англійській (далі – англ.) мовах; схарактеризувати закономірності / відмінності у відображенні архетипно-символьних образів ВЛ у свідомості носіїв укр., рос. та англ. мов.

Попри різноаспектні вивчення феномену *архетипу* у різних гуманітарних науках, спільними його характеристиками визначені такі: 1) інваріантно-варіативна мисленева структура, що організовує і спрямовує когнітивні та емоційно-поведінкові процеси людини, актуалізується у свідомості людини, набуває комунікативної функції (К. Юнг), ретранслюється у вигляді *культурних символів* (Р. Ассанджиолі, Т. Пуларія, К. Юнг) та *стереотипів* свідомого (В. Арбеніна, С. Кон, В. Красних, А. Ручка, Ю. Сорока, В. Серeda, М. Шутова, Н. Яковенко) і репродукує колективний досвід культуро- та етногенези (Л. Белехова, О. Добродум, А. Забіяко, С. Кримський, Ю. Лотман, О. Сліпушко, Ю. Степанов, В. Топоров); 2) стійкість архетипів та архетипних образів (символи природи, людські символи, образи природного циклу тощо) визначається метафоричністю мислення (Е. Будаєв, Е. Мелетинський, М. Осборн, А. Чудинов) і пов'язані з афективними повторюваними моментами (народження, смерть тощо) та станами (статева зрілість тощо) з життєвого досвіду людини (Е. Мелетинський, К. Юнг); 3) більшість архетипів постає у вигляді бінарних опозицій, що відтворює бінарну природу людського мислення – *дихотомій* (А. Гуревич, М. Еліаде, М. Іванова, Х. Кафтанджиев, А. Пінтова, Т. Цив'ян, К. Юнг), як-то: фізичних (Світло / Темрява, Кольоровий / Білий), просторових (Верх / Низ, Ліво / Право), біологічних (Молодий / Старий,

Здоровий / Хворий), психологічних (Чесний / Злодій), соціальних (Багатий / Бідний) та культурних архетипів (Рай / Ад); 4) відображений у свідомості архетип має *концепт* або *символ* (Н. Медведева).

На переконання Ю. Степанова, структура ЛК складається з первинної форми (етимології), історії, що відбита в основних концептуальних ознаках змісту концепту, сучасних асоціацій та оцінок (Ю. Степанов, 1997). У процесі аналізу етимології стає можливим встановити словотвірні елементи (архетипи), визначити найбільш давню словотвірну структуру слова (*етимон) (В. Левицький, В. Маслова, С. Проскурін, Ю. Степанов), разом “образи, символи або зв’язки з предметами матеріальної культури” (М. Маковський, 1989), на основі яких виникло його значення. Онтологічна сутність феномену віку людини пов’язана з соціокультурною мотивацією його об’єктивації в різних мовах (Н. Арутюнова, А. Бабаєва, Ван Венцьюань, К. Токко та ін.) і відповідно потребує аналізу віку як інтердисциплінарного явища.

У результаті дослідження зроблено такі **висновки**:

Процедура лінгво-філософської та історико-генетичної легітимації досліджуваного явища (А. Гуревич, Д. Лихачов, Л. Чернова, О. Чуприна) довела, що процес наївно-мовної концептуалізації ВЛ у слов’ян та германців ґрунтується на синкретизмі понять *час*, *простір* (А. Бергсон, М. Гайдеггер, А. Ейнштейн, І. Кант, Ф. Ніцше.), *рух* та *системність* (Д. Лихачов), зокрема, *час циклічний, лінійний* (Ю. Степанов), *астрономічний, історичний* (Ф. Ар’єс, Л. Виготський, Е. Гідденс, І. Кон, М. Мід), *соціальний* (М. Ахундов, А. Гуревич) та *біологічний* (В. Вернадський, В. Гак, В. Карасик). Передконцептуальним підґрунтям даного концепту встановлено архетипи ЧАС (ВЛ є персоніфікацією часу), ПРОСТІР / РУХ та архетипові ситуації (обрядові (сакральні) дії, зокрема *ініціалізації*, жертвоприношення) (З. Болтарович, А. Корінфський, М. Стельмахович, С. Черепанова, І. Франко). *Прототипною моделлю* даного концепту є переживання лінійно-циклічного ходу часу (О. Шпенглер) – рух уздовж прямої лінії та кругове обертання, що сформувалось внаслідок спостережень за онтологічно заданими параметрами

буття: повторювані космологічні (ритмічність небесних явищ) та природні цикли (зміна пір року), поступово антропоморфізовані (В. Афанасьєв, О. Воропай, Піфагор). Чотириактний природний ритм, при цьому, психічно забезпечує стабілізуючу орієнтацію та відчуття статичної вічності (архетип ЧЕТВЕРИЦІ) (К. Юнг). Такий різновид просторово-часового колооберту відображений у семантиці індоєвропейських (далі – і.-є.) коренів **uert* “рушити, обертатись”: рос. *верста*, давньоруське *въерста* “возраст”, рос. *сверстник* “одного возраста”, укр. *покоління*, рос. *поколение* “одного кола”, англ. *turn* (укр. *оберт*) *of life* “перехідний вік”, *life cycle* (від лат. *cyclus* “коло”) та давньоісландської лексеми *veröld* “людський світ, люди” (англ. *world*) > *verr* “людина” + *öld* “час, століття”.

На основі етимологічних свідчень щодо зовнішньої та внутрішньої форм лексем із семантикою віку людини зафіксовано: 1) діахронічно спільне і.-є. походження слів-імен концепту *вік, age* в укр. та англ. мовах від і.-є. **ueik- / uoik* “бути сильним”, **ueik-t- / *uik-t-* “життєва сила” та праслов’янське походження слова *возраст*-імені концепту ВІК ЛЮДИНИ від **orstь > *ord-to-*, споріднене з латинським (далі – лат.) *arduus* “високий, крутий”, в рос. мові ”; 2) генетичну спорідненість між ключовими номінаціями на позначення таких вікових періодів та осіб за віком в трьох мовах, як *юний, юный, juvenile, young* від і.-є. **iuun* “молодий”, *зрілість, зрелість* від загальнослов’янського і.-є. характеру **zьreti* “ставати стиглим” та *maturity* від лат. *mātūritas* “ripeness” (укр. “зрілість”), *немовля* від цслов. *не мълвити* “не говорити”, *отрок* від праслов. **ot(ь)β rokь* “той, що не має права говорити”, *boy* від дв.-англ. *boian* “базікати, теревенити”, *infant* від лат. *infantem* (nominative *infans*) “not able to speak”, *літа, лема* від дв.-слов. **lěto* “рік, пора року, чудовий час, пора дощів”, *время* від праслов. **vьrteti* “обертати, повертати” запозичене з цслов. замість **веремя* “погода”, *year* від і.-є. **ei* “здійснювати (повний цикл)” > **yer-* “пора року, весна”, *старість, старость* від і.-є. **st(h)a* “міцно стояти” та *old* від і.-є. **al* “зростати, набирати сили”, *молодість, молодість, мальчик* від і.-є. **mol-* “м’яти, розтирати, робити м’яким, ніжним”, *младенець* від і.-є. *meldh*

“послабляти, спадати”, *ребенок* від і.-є. **orb* “слабкий, безпомічний”, *senile* від і.-є. **sen* “слабкий, немічний через вік”; *реконструйовано* архетипну основу ключових лексем-вербалізаторів на позначення віку людини та їхніх синонімів в трьох мовах, зважаючи на паралелі в інших і.-є. мовах: семи “життя / життєва сила / “здоров’я / енергія / бадьорість” (укр. *вік, старість*, рос. *век, старость*, англ. *age, adolescence, adult, young*), “мати / жінка” (укр. *дитина, діти, дівчина*, рос. *дитя, дети, девушка*, англ. *child, baby, infant*), “людина / тіло” (укр. *життя*, рос. *жизнь, человек*, англ. *life*), “простір / рух” (укр. *період*, рос. *период, время*, англ. *period, year, time*), “рост” (укр. *зрілість*, рос. *возраст, зрелость*, англ. *maturity*), “дерево” (укр. *літо*, рос. *ветхий, лета* – у пол. / чеськ. *літо* “річні кільця, річні шари у стовбура дерева, рос. *год*), “тварина” (укр. *юний*, рос. *дитя, юный*, англ. *young*), “пора року, весна / погода” (укр. *пора, літа, час*, рос. *год, пора, лета, время*, англ. *year*), “сильний” (укр. *старий*, рос. *старый*, англ. *old*), “слабкий” (рос. *младенец, мальчик, молодой*, англ. *senile*), “говорити” (укр. *немовля*, укр., рос. *отрок*, англ. *boy, infant*), “соціальний статус” (укр. *хлопець*, рос. *хлопец, мужчина*, англ. *man*), “стать” (англ. *girl, woman, man*), “герой” (англ. *man*).

Встановлено, що ключовими архетипно-символьними образами ВЛ, відображеними у її свідомості є: універсальні просторові архетипи (ВЕРХ / НИЗ, ПРАВО / ЛІВО, ЦЕНТР / ПЕРИФЕРІЯ), часові (ЛІТО), біологічні (СИЛЬНИЙ / СЛАБКИЙ, МАТИ / ЖІНКА), соціально-категоріальні (ЖИТТЯ / СМЕРТЬ), архетип ДЕРЕВА ЖИТТЯ та етноспецифічні гендерно обумовлені (ЧОЛОВІК / ЖІНКА в англ. мові), соціально-категоріальні (ГЕРОЙ в англ. мові). Універсальну символічну основу номінацій віку людини становлять образи природних явищ, тварин-тотемів (птахи-символи (горобець, курча) / тварини-символи (кінь, віл / бик, теля / корова, собака, вовк, більшість з яких є амбівалентними символами), фізичних дій / станів людини (вміння говорити, працювати, зростати, бути здоровим) та етноспецифічні символи: одяг (в англ. мові), символи природи (зокрема йдеться про властивість слов’янських мов позначати часовими назвами явища природи (М. Кочерган, М. Онишкевич,

О. Селіванова). Уявлення про вік людини також оперують власною колористикою (білий, чорний, червоний, жовтий, золотий, зелений, срібний, сірий, рожевий кольори) та нумерологією (числа 3, 4, 10, 20), вміщують релікти язичницьких вірувань (Бог Род, Ярило, Богині Рожаниці, Жива, Мара), міфологічні (Кронос / Хронос, Фурія, Мегера, Гарпія, Ювента, Геба, Сенектута, Мокош, Трійця, бик (віл)), християнські образи (Божич, птах, Христос, Трійця) та мотиви (прядіння на веретені, варіння в молоці, створення Всесвіту через посадження Дерева життя).

Перспективи подальших досліджень передбачають висвітлення сучасного / актуального стереотипного відображення концепту ВІК ЛЮДИНИ у свідомості носіїв української, російської та англійської мов.

Список використаних джерел

1. *Етимологічний словник української мови* (1982). В 7 т. Київ: Наукова думка.
2. Маковский, М.М. (1989) *Удивительный мир слов и значений: Иллюзии и парадоксы в лексике и семантике* (с. 294). Москва: Высшая школа.
2. Степанов, Ю.С. (1997) *Константы. Словарь русской культуры* (с. 41). Москва: Школа “Языки русской культуры”.
3. Фасмер, М. (2004). *Этимологический словарь русского языка*: В 4-х т. Москва: Астрель.
10. *Online Etymology Dictionary*. Retrieved from <http://www.etymonline.com>.